

گفت و گوا
علی دهقان

کتابخانه

موسسه مطالعات
تاریخ معاصر ایران

گفت و گو و تنظیم: مرتضی رسولی پور

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

گفت و گو با علی دهقان

گفت و گو و تنظیم: مرتضی رسولی پور

ناشر: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۳

قیمت: ۷۵۰۰ تومان

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران:

تهران، خیابان ولیعصر، شهید فیاضی (فرشته)،

نیش چناران، شماره ۱۵

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵

تلفن: ۸-۲۲۶۰۳۰۳۷ وب: www.ilchs.org

سرشناسه: دهقان، علی، ۱۳۸۵ - ۱۳۸۱، مصاحبه‌شونده
عنوان و نام پدیدآور: گفت‌وگو با علی دهقان/کاری از واحد شفاهی
مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر؛ به کوشش مرتضی رسولی پور.
مشخصات نشر: تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۱۴۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۳۴-۴۴-۰
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: دهقان، علی، ۱۳۸۵ - ۱۳۸۱، مصاحبه‌ها
موضوع: دهقان، علی، ۱۳۸۵ - ۱۳۸۱، خاطرات
موضوع: مدیران فرهنگی — ایران — مصاحبه‌ها
موضوع: سیاستمداران — ایران — مصاحبه‌ها
موضوع: معلمان — ایران — مصاحبه‌ها
موضوع: سیاست فرهنگی — ایران — تاریخ
موضوع: آموزش و پرورش — ایران — تاریخ
موضوع: ایران — تاریخ — قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق. — خاطرات
موضوع: ایران — تاریخ — پهلوی، ۱۳۰۴ - ۱۳۵۷ — خاطرات
شناسه: مرتضی رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر
رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۹۷۸/۱۹۳۹۵
رده بندی دیویی: ۳۰۷/۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۶۴۵۹۷

فهرست مطالب

۳	
۷	گفتا
۱۳	مقدمه
۱۵	خانواده
۱۵	دوران کودکی
۱۷	تحصیلات
۱۸	معلمی و تدریس
۲۱	در دارالمعلمین عالی
۲۲	اخذ لیسانس
۲۲	خدمت و وظیفه در دانشگاه افسری
۲۵	در دبیرستان نظام اصفهان
۲۶	دریافت نشان از علی اصغر حکمت
۲۷	ریاست دانشمندی مقدماتی پسران تبریز
۲۸	اوضاع تبریز در شهریور ۱۳۲۰
۳۰	ریاست فرهنگ آذربایجان غربی
۳۱	رد پیشنهاد روسها برای قبول وزارت فرهنگ دولت پیشه‌وری
۳۲	بازرس وزارت
۳۴	اداره تعلیمات عالییه دانشسراها
۳۵	خاطراتی از آذربایجان در دوره پیشه‌وری
۳۹	بازدید از مراکز فرهنگی اروپا و رهاورد این سفر
۴۳	ریاست اداره فرهنگ آذربایجان و شرح اقدامات فرهنگی
۴۶	در دوران استانداری دکتر اقبال
۵۱	دوران دکتر سجادی

۵۳	ناصرقلی اردلان و سپهبد شاه‌بختی
۵۴	دوران وزارت دکتر سنجابی
۵۴	دوران وزارت دکتر حسابی
۵۵	دوران وزارت دکتر آذر
۵۶	دوران وزارت رضا جعفری
۵۷	بازدید شاه از دانشسرای تبریز
۵۹	رسیدگی پرونده توده‌ایها در وزارت فرهنگ
۶۱	خاطرات محمود جم
۶۲	دوران استانداری گلک‌اشنان
۶۴	دوران استانداری دکتر خاوری
۶۵	ابراهیم زند
۶۶	محسن رئیس
۶۶	قدردانی از شهريار
۶۷	اختلاف با دکتر محمود مهران
۶۹	ارائه گزارش به شاه
۷۱	استانداری گیلان
۷۸	ناراحتی شریف‌امامی از من
۸۱	استانداری آذربایجان شرقی
۸۳	سفرهای شاه به آذربایجان
۸۷	چند خاطره از دکترامینی
۹۱	اجرای اصلاحات ارضی و اختلاف من با نحوه کار ارسنجانی
۹۸	شروع گرفتاریهای من در دوران نخست‌وزیر علم
۱۰۲	مخالفت من با دستگیری روحانیون
۱۰۷	برکناری از استانداری در دوران حسنعلی منصور
۱۰۹	اقداماتی که برای احداث مدارس و نامگذاری آنها انجام گرفت
۱۱۴	در مدرسه عالی دختران

پیشگفتار

نگاهی بر ریشه‌های گشته ایران معلوم می‌دارد کلام و گفتار اعم از مکتوب و غیر مکتوب معمر را بر اساس تلاقی و تعاضلی افکار در چارچوب قواعد منطقی و برقرار ساختن دستگاهی از گزاره‌های انتزاعی شکل نمی‌گرفته و در اغلب موارد یکسونگری و پذیرش افعالی و اقتضای جای گفت‌وگو و رویارویی فکری را می‌گرفته‌است. به دیگر سخن اندیشه‌ورزی مبتنی بر گفت‌وگو در دوره‌های گذشته امری نادر و کم‌نظیر بوده است.

منظور از گفت‌وگو مبادلهٔ صوری و تالیفی افکار و اندوخته‌ها نیست؛ بلکه تلاش برای درک و فهم اندیشهٔ دیگران و در صورت لزوم نقد و ارائهٔ آنها به جامعه است و تازمانی که زمینهٔ قابل قبول برای گفت‌وگو به وجود نیاید، تصور فهم مسائل و راه‌یابی در یک شکل منطقی و غیر شخصی ضعیف خواهد بود. از این منظر گفت‌وگو شیوه‌ای از تفکر است و تفکر خصیلتی گفت‌وگویی دارد. تفکر یعنی گفت‌وگو با خود، با هستی و با انسانهای دیگر و گفت‌وگو تنها زمانی امکان‌پذیر

می‌شود که افراد و جریان‌ها نسبت به هم انعطاف و کشودگی داشته باشند. در این حالت طبیعی است که طرفهای گفت‌وگو رویکرد فرضیه‌ای خواهند داشت؛ به این معنی که طرفین، دیدگاه خود را، حداکثر فرضیه‌ای می‌دانند که به طور مداوم به مذاقه تنیده می‌شود؛ مورد آزمون قرار می‌گیرد و محک می‌خورد.

در موضوع ربح‌شاهی باید توجه داشت که بنیاد هر نوع فعالیت مربوط به این حوزه ذاتاً مرسد است. در گفت‌وگو درونمایه شخصیتها به نمایش گذاشته می‌شود و به رخداد شیر و زندگی می‌بخشد. در یک گفت‌وگوی مکتوب هر چند مصاحبه‌شونده را سی‌بند اما از نحوه سخن گفتن او، به شخصیت او پی می‌بریم و متوجه می‌شویم از کجا آمده. از چه قماش آدمی است.

در یک گفت‌وگوی موفق سه خصوصیت عمده آشکار می‌شود:

۱. خصوصیات جسمانی و ظاهری

۲. خصوصیات روانی و خلقی

۳. خصوصیات اجتماعی و فکری

اصلی‌ترین نقطه عزیمت در بحث مربوط به مصاحبه، پرسش است. اهمیت پرسش بالذات است یعنی اگر ما پرسش نکنیم و به سراغ پرسش‌های دیگر برسیم به سراغ ما خواهد آمد. پژوهش زمانی شکل می‌گیرد که با سؤال آغاز شود و ما به انجام بگیرد؛ مواجهه با کسانی که مثل ما فکر نمی‌کنند. تنها در مجموعه‌ها بسته و عنکبوتی است که سؤال و گفت‌وگو شکل نمی‌گیرد. کسی که موضوعی یا روایتی را مطرح می‌کند نمی‌تواند یک طرفه تنها حرف خودش را بزند و به

سؤالات پیرامون آن اعتنا نکند، بعضی عادت دارند فقط خود بگویند و بنویسند و دیگران فقط گوش بدهند. در چنین حالتی ارتباط با دیگران به وجود نخواهد آمد. لازمه برقراری ارتباط، گفت‌وگوی طرفینی است و یک نظام پژوهشی با نقد و بحثش شکل می‌گیرد.

در گذشته و در نظام آموزشی و حوزه‌ای وقتی که یک سؤال فقهی مطرح می‌شد، یزادانی و اشکالات مرتبط و پیرامونی هم در کنار آن مطرح و پاسخ داده می‌شد. بنابراین در این جامعه سالم نیز توافقه‌ای اجتماعی بر تبادل فکر و گفت‌وگو امکان‌پذیر شده و به تعبیر اندیشه میان ذهنی به شکلی نهادینه صورت می‌پذیرد. رواج گفت‌وگو از طریق چندین دیالکتیکی، خرد ارتباطی و تفکر بین‌الذهانی را شکل می‌دهد و در این صورت هر چیزی بیشتر روشن می‌شود. بی‌توجهی به گفت‌وگو پژوهشهای تاریخی را ایجاد می‌کند و خودگویی به معنی درجای خود بودن و توجه نداشتن به محیط پیرامون و فراموش کردن مخاطب است.

روایت‌هایی که از زبان راویان در مورد یک واقعه یا رخداد بیان می‌شود یکسان نبوده به طوری که برخی متشابه، برخی دیگر کاملاً گاه متضاد هستند. در این صورت اظهارات هیچ‌یک از روایان را به طور مستقیم نمی‌توان «روایت تاریخی» قلمداد کرد؛ بلکه مجموع روایتها و گزاره‌هایی که هر کدام از روایان به رغم درک متفاوتشان بیان می‌کنند چنانچه در کنار هم قرار گیرند و در یک مجموعه‌ای و کلیت مطالعه شوند، در آن صورت می‌توانند به گونه‌ای مناسب «نداموار» مرتبط با یکدیگر «روایت تاریخی» را به دست دهند. تأکید بر یک روایت و نادیده

گرفتن روایتهای گوناگون در مورد امر واقع جز تصلب، فروبستگی، امتناع و رکود اندیشه حاصلی به بار نخواهد آورد. البته غث و ثمین اظهارات راویان همچون گزارشات، اسناد و منابع مکتوب بسیار است و کم نیستند راویان و نویسندگانی که از نظر منافع و مصالح خود به وقایع نظر کرده‌اند؛ با این همه باید بپذیریم که درک درست از تاریخ به هر نوع تبادل فکر و اندیشه در نتیجه گفت‌وگو و برقراری نوعی مباحثه، همانند بسیاری هم‌سخنی امکان‌پذیر می‌شود؛ و باید این سخن را به جان پذیرفت که حتی در نوشته‌ها و حرفهایی که از سر بازیچه نوشته و گفته شده‌اند پندی نهفته است.

در گفت‌وگوی مربوط به تاریخ شفاهی رعایت نکات زیر الزامی است:

الف. رعایت منطق ارتباط در موضوعات گفت‌وگو: در بعضی مصاحبه‌ها متأسفانه این نکته مورد غفلت قرار می‌گیرد که هیچ‌گونه نظم و ارتباطی که بتواند موارد را در بیان خاطرات به هم بپیوندد وجود ندارد. سؤال‌کننده به هنگام پرسش باید این نظم و ترتیب را رعایت کند تا گوینده در پاسخ به هر پرسش در محدوده همان سؤال، جواب دهد و مطالب را به صورت درهم بیان نکند.

ب. داشتن هدف در مصاحبه‌ها یکی دیگر از الزامات برهه و انقیاد گو در هر موقعیت و برای هر مقصود ملزم به داشتن هدف است، در غیر این صورت نتیجه حاصل نخواهد شد بلکه به گفت‌وگویی دوستانه و غیرحرفه‌ای تنزل خواهد کرد.

ج. هر طرح تاریخ شفاهی بدون پشتوانه مطالعاتی و پژوهشی علمی نخواهد شد.

د. رعایت جنبه‌های فنی مصاحبه مثل یادداشت‌برداری، بهره‌مند بودن از

روش و زبان ارتباط، جهت دادن به مصاحبه، نپریدن در جریان توضیحات مصاحبه‌شونده، توجه داشتن مداوم به او و پرهیز از بی‌توجهی، رعایت نزاکت، پرهیز از بازجویی، رعایت حال مصاحبه‌شونده و دانستن اینکه به چه نحو مصاحبه را پایان دهد و... الزامی است.

هـ. مصاحبه‌کننده باید بداند نقش او به عنوان واسطه میان گوینده و شنونده است و همچنین تاریخ را در جریان گفت‌وگو محقق می‌کند. چنانچه تعلیم دیده و حرفه‌ای باشد، می‌تواند جریان نقل وقایع از سوی مصاحبه‌شونده را طوری هدایت کند که مشخصات آن که سالها به فراموشی سپرده، به هنگام پرسش به آسانی به یاد آورد. در بهانه‌ها، چنانچه به موقع و مناسب باشد، مصاحبه‌شونده به چیزی پاسخ خواهد داد که غیر این صورت آن را به فراموشی می‌سپرد. و مصاحبه‌فعال می‌تواند عناصر پنهان شده، وقایع گم شده و حلقه‌های مفقود در رخدادها را کشف و آشکار کند.

* * *

واحد تاریخ شفاهی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران از ابتدای فعالیت خود همواره کوشیده خاطرات رجال و شخصیت‌های علم، فرهنگی، سیاسی و نظامی را که از دوران قاجاریه و پهلوی اطلاعاتی دارند، از طریق مصاحبه و گفت‌وگو ثبت، جمع‌آوری و منتشر نماید. تاکنون بیش از ۵۰ مصاحبه در نشریات وابسته به مؤسسه منتشر گردیده است.

کتاب پیش رو و کتابهایی از این دست که بعداً منتشر خواهند شد، مجموعه‌ای

از روایتهای گوناگون و گاهی منتقدانه تعدادی از صاحب‌نظران پیشین عرصه سیاست و فرهنگ است که هرکدام در تحولات و موضوعات مشترک سیاسی، فرهنگ معاصر ایران دستی و نقشی داشته‌اند.

هدف اصلی از انجام این مصاحبه‌ها دستیابی به اطلاعات، دانش، تجارب و عملکرد صاحب‌نظران و همچنین ارائه نوعی خاص از کنش متقابل برای رسیدن به واقعیت و تبیین روایت بوده‌است. بخشهایی از هر گفت‌وگو جهت درک بیشتر مطالب و بسط رقايع، به بیان خاطرات شخصی اختصاص یافته، به طوری که شخص در خانۀ و محور مصاحبه قرار دارد. در قسمتهایی نیز موضوع به طور مستقل به مذاقه کشیده شده؛ از این جهت گفت‌وگوها رویکردی تلفیقی دارد و ترکیبی از «خاطره» و «تاریخ شفاهی» است. برای آن‌که خواننده در حاق موضوع و مطلب قرار گیرد، اولاً سعی گردیده در هر گفت‌وگو، منطقی ارتباط رعایت شود؛ افزون بر این در مقدمه هر مصاحبه به مختصری از شرح احوال و آثار علمی مصاحبه‌شونده و فضای گفت‌وگو آورده شده است.

در پایان ادای سپاس نسبت به دوستان و همکاران ارجمندی که در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران دلسوزانه زحمت می‌کشند و به عنوان همکار، چاپ و نشر این کتاب را سبب گشتند، لازم می‌دانم و برای آنان مرید عانت و دوام کرامت طلب می‌کنم. بمنه و کرمه

تاریخ شفاهی

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

مقدمه

شادروان علی دهقان در شمار فرهنگیان قدیمی و دانش آموخته دارالمعلمین عالی بود که نزدیک به ۶۰ سال از عمر خود را در مدارس و امور فرهنگی سپری کرده بود. خدمات فرهنگی او با تدریس در مدرسه نظام اصفهان و اداره مدرسه (از ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۸) آغاز شد. به ترتیب ریاست دانشسرای مقدماتی پسران تبریز (از مهر ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۳)، ریاست فرهنگستان آذربایجان غربی (از ۱۳۲۳ تا ۱۳۲۴)، بازرس وزارتی در وزارت فرهنگ (۱۳۲۴)، معاونت اداره تعلیمات عالییه و دانشسراها (از ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶)، عضویت در کمیسیون رتبه دبیران (۱۳۲۶)، ریاست دبیرستان قریب تهران، ریاست آموزش متوسطه و دانشسراها، ریاست اداره فرهنگ آذربایجان شرقی (از مهر ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۸)، مدیر کلی فرهنگ آذربایجان (از ۱۳۳۳ تا ۱۳۳۸)، ریاست دانشکده زبان‌های خارجی و ادبیات فارسی و معاونت و قائم مقامی ه. م. علی دختران (دانشگاه الزهرا فعلی) در سال‌های پیش از انقلاب ادامه یافت. نامبرده در ۱۳۶۶ برای مطالعه در مورد مؤسسات فرهنگی فرانسه و انگلستان از سوی وزارت فرهنگ به اروپا رفت و پس از یک سال اقامت در اروپا و بازدید از مراکز فرهنگی سه کتاب ترسیم: ۱- تعلیم و تربیت در فرانسه ۲- تربیت معلم در ایران، فرانسه و انگلستان ۳- تدریس حرفه‌ای در فرانسه که کتاب سوم هنوز چاپ و منتشر نشده است. کتاب "سرزمین زرتشت"

(اوضاع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و تاریخی رضاییه) اثر تاریخی و ارزنده‌ای است که در ۱۳۴۸ از سوی انتشارات ابن‌سینا چاپ و منتشر گردیده است. افزون بر خدمات فرهنگی، استانداری گیلان (۱۳۳۸ - ۱۳۳۹) و سپس استانداری آذربایجان شرقی (۱۳۳۹ تا تیر ۱۳۴۳) دهقان را از نزدیک با اوضاع این دو استان آشنا کرد.

گفت‌وگوی نشر و در تیرماه ۱۳۷۷ در ۲ جلسه و جمعاً به مدت ۵ ساعت، در منزل نامبرده انجام گرفته و مساحبه‌شونده در آن ضمن تشریح اوضاع فرهنگی و بیان مشکلات موجود در سه حوزه توسعه و گسترش مدارس و مراکز آموزشی به شرح خاطراتی از جنگ جهانی اول و دوم، شیخ‌بخش‌هایی از خاک ایران توسط سربازان بیگانه، اوضاع آذربایجان و اعلام نیت‌مختاری آن از سوی پیشه‌وری پرداخته و سپس نحوه عملکرد استانداران آذربایجان، و ایران فرهنگ، نخست‌وزیران و برخی دیگر از رجال عصر پهلوی را به نقد کشیده است.

مطالعه این گفت‌وگو که قبلاً در شماره ۱۱ فصلنامه تاریخ معاصر ایران، سال ۳، پاییز ۱۳۷۸، به چاپ رسیده، علاوه بر این که اطلاعات دست‌اول و بازگو نشده‌ای را بیان می‌کند، خوانندگان را با شخصیت، منش و سیره عملی یکی از رجال زمین آشنا می‌نماید. خدایش بیامرز که از تمام تمتعات زندگی به اندک اکتفا کرده و پای‌بست در دامن قناعت کشیده بود. او در شانزدهم دی‌ماه یک‌هزار و سیصد و هشتاد و یک خورشیدی چهره در نقاب خاک کشید و در بهشت‌زهرای تهران برای همیشه آرامید.